

50. ДААРК. – Ф. 71. – Оп. 1. – Спр. 252, 186 арк. Дело о ссуде, испрашиваемой Акимовским сельским обществом на покупку земли у вдовы генерал-лейтенанта О.И. Макшеевой-Мамоновой при с. Ново-Григорьевке Юзкуйской вол., Мелитопольского уезда.
51. ДААРК. – Ф. 71. – Оп. 1. – Спр. 2098. Поуездный реестр дел по покупке имений за счет Крестьянского поземельного банка.
52. ДААРК. – Ф. 71. – Оп. 1. – Спр. 2872, 75 арк. Дело о покупке имения Винса при с. Мордвиновка.
53. ДААРК. – Ф. 377. – Оп. 1. – Спр. 4938, 210 арк. К сведению и руководству.
54. Російський державний історичний архів (далі – РДІА). – Ф. 592. – Оп. 43. – Спр. 2332. Мелитопольский уезд. Дело о покупке Банком имения Колчанова А.М.
55. РДІА. – Ф. 592. – Оп. 43. – Спр. 2334. Мелитопольский уезд. Дело о покупке Банком имения графа Келлер Е.Э. фон Дамнитц М.Л. и Г.Л.
56. РДІА. – Ф. 1483. – Оп. 1. – Спр. 30, 52 арк. Законодательные материалы к узаконениям 2 февраля и 13 декабря 1915 года о ликвидации немецкого засилья.

Латишева О.В.

УДК 94 (477) “192/193”:369.03

ЄФРЕМОВ Д.І.: ПЕРШИЙ ГОЛОВА ДЕРЖСТРАХУ СРСР

Сучасники вважали його «...засновником радянського страхування, як творця Держстраху, що присвятив цій справі чотири останні роки свого кипучого життя і десятки тисяч годин напруженої праці, позаяк робочий день тов. Єфремова, зазвичай, продовжувався 16–17 годин» [1]. Саме так писав про нього С.М. Розеноєр, присвятивши Домініку Івановичу Єфремову брошуру, яка висвітлювала біографію звичайного державного посадовця.

Він народився грудневого дня 1881 р. в м. Вишки поблизу Двинська у родині дрібного кустаря, а наприкінці 80-х рр., коли сім'я переїхала до Петербурга, батько заснував власну майстерню. Повсякденні турботи, починаючи з 8-річного віку, виконував Домінік. У 1892 р. його віддали до 4-х класного Володимирського міського училища, яке він успішно закінчив, а після успішних вступних іспитів у 1897 р. був зарахований до 4-го класу 2-го Сант-Петербурзького реального училища. Навчання давалося легко, відтак у 1901 р. став студентом Гірничого інституту, де познайомився з ідеями «революційного марксизму» [2]. За участь в організації підпільної типографії був арештований у 1903 р. та відбував ув'язнення в одиночній камері Петропавлівської фортеці більше роки (квітень 1903 – травень 1905 р.). вивчав суспільні науки – філософію, психологію, ідеологію народництва, марксизм. Під час ув'язнення був засуджений до «вічного» поселення в Сибіру та відправлений до Тобольської губернії – м. Туринськ, але йому вдалося втекти. В серпні 1905 р. опинився у Києві та Одесі, заснував там нелегальну типографію. Черговий арешт застиг його в Петербурзі, а покарання відбував в Архангельській губернії – м. Кемськ. Активна революційна діяльність розпочалася після жовтневого перевороту у Москві, де він входив до бойової п'ятірки Сокольницького району, а в травні 1918 р. був обраний секретарем Московського комітету партії, згодом очолював політвідділ 10-ї армії, член Ревміськради армії.

По завершенню громадянської війни його мобілізували на роботу до Катеринінської, а згодом Донецької залізниці, певний час працював в Криму – членом президії обкому партії. 6 березня 1922 р. ЦК партії висунув його на посаду голови держстраху, а на першому засіданні його Головного правління, яке відбулося 10 березня, Єфремов взяв на себе керівництво основними відділами: загальним, організаційно-інструкторським, фінансовим. Він головував на усіх засіданнях Правління, а їх за 9 місяців 1922 р. було 60 [3]. За вересень 1922 р. Держстрах надіслав на місяця 29 циркулярів, з них 17 по лінії загального та фінансового відділу [4], якими він керував безпосередньо. Вони стосувалися різних питань: біографічних даних співробітників, організації на місцевих товарних біржах страхових операцій, повернення коштів за окладне обов'язкове страхування, використання ярмарок для пропаганди ідеї державного страхування, відносин місцевих органів Держстраху з виконкомами, застосування невідкладних заходів по обов'язковому невідкладному страхуванню державного майна, оцінок майна, яке підлягало страхуванню, правил звітності, страхування орендованого державного майна, принципів розвитку кооперативного страхування, регулювання витрат на утримання апарату тощо.

Проголошення непу, яке актуалізувало проблему державного та кооперативного страхування майна. 6 липня 1922 р. Раднарком змусив державні установи переходити на госпрозрахунок, тому місцеві страхові організації вийшли зі складу губфінвідділів, де вони перебували на правах підвідділів. Держстрах діяв за власні кошти, тобто з відрахування страхових надходжень. Стартовий капітал Держстраху становив 5 млн рублів, яких не вистачило навіть на утримання апарату, тому Єфремов «...випросив у Наркомфіна в рахунок основного капіталу безпроцентну позику в 50 млн рублів (грошзнаками) на 6 місяців» [5].

Економічна ситуація в промисловості і сільському господарстві виявилася малосприятливою для організації державного страхування: бездіяльність підприємств, засуха у південних губерніях, голод, захмарна інфляція, колапс грошової системи. 8 березня Єфремов вперше з'явився в коридорах Держстраху, а 25 березня запропонував перейти до обов'язкового страхування в тих губерніях, де зберігся колишній земський агентський апарат. Реформаторський курс голови правління Держстраху полягав в тому, що саме він, ризикуючи справою, впровадив окладне страхування посівів, худоби, чого не робили земства, а також дворові норми страхування від вогню, хоча з 1 жовтня 1922 р. визнали ефективними норми страхування будівель.

В архівах України збереглися протоколи засідання Держстраху за участі Єфремова та членів правління Укрдержстраху. 31 травня 1922 р. Д.І. Єфремов головував на засіданні Держстраху, яке обговорило питання

про державну монополію страхування, а також про введення окладного страхування від вогню сільських будівель [6]. Так, 2 вересня 1922 р. він висловив подяку голові Укрдержстраху В.М. Богословському та його заступнику С.О. Череднікову за організацію страхової справи в республіці. Обговорюючи питання про окладне страхування в сільських районах, було вирішено запровадити його з 1 липня в Полтавській, Київській, Харківській, Чернігівській губерніях, а з 1 листопада Головне правління закликала Укрдержстрах вести роботу «в ударному порядку», щоб на 1 січня мати 75% окладних платежів [7]. Друга черга застосування окладного страхування сільських будівель мала розпочатися з 1 жовтня терміном на рік в Кременчуцькій, Волинській, Подільській та Катеринославській губерніях. Окладне страхування проникло в міста, але вагомим джерелом надходження страхових внесків залишалося село. Учасники спільного засідання Головного правління Держстраху погодили термін введення обов'язкового окладного страхування худоби від загибелі, починаючи з 1 жовтня у 4-х губерніях України, а з 1 листопада в Україні впроваджувалося добровільне страхування худоби. Фактично Україна виявилася своєрідним випробувальним полем діяльності системи державного страхування, яку наполегливо впроваджував Д.І. Єфремов.

Державне страхування майна селянських господарств, особливо в умовах нестабільної радянської грошової системи, знецінення рубля, повального товарного дефіциту та неосяжної інфляції, мало ознаки визиску, позаяк страхові збори значно перевищували витрати на компенсацію майна, худоби, посіву. Голова правління знав, що Держстрах на перших порах неспроможний дати селянству належне страхове забезпечення. Радянська валюта падала неймовірно швидко. «Сто рублів страхового забезпечення, проголошеного на початку страхового року, – писав С.М. Розеноєр, – перетворювались наприкінці в рубель або навіть на 10 копійок. Отримуючи страхову винагороду після пожежі, селянин з повним правом обурювався на Держстрах: «Видали страховку – навіть на коробку сірників не вистачає» [8]. Знаючи про негативне ставлення селян до страхової радянської системи, Єфремов закликав місцеві органи наполегливо працювати, переконувати їх в доцільності і важливості страхування майна, про що писав в статті від 10 липня 1922 р. [9] Селяни сплатили тоді 600 тис. рублів золотом, а отримали від Держстраху 100 тис. рублів страхової винагороди, хоча утримання бюрократичного апарату (центрального і місцевого) коштувало 500 тис. рублів [10].

Політичні переконання Д.І. Єфремова та організаційні здібності, а також велике бажання виконати доручення ЦК партії, стимулювали його діяльність. Він не був фаховим страховиком, але радився з кваліфікованими і досвідченими «спецами». Правління Держстраху видавало двотижневика «Весник государственного страхования», довкола якого формувалася група теоретиків і практиків страхової справи: професори – С. Рибніков, А. Вормс, М. Пергамент, В. Светловський. З ними радився Д. Єфремов, а також постійно звертався до Інституту економічних досліджень Наркомфіну СРСР за консультаціями та з пропозиціями стосовно обґрунтування норм, тарифів та принципів страхування. За безпосередньої участі Д.І. Єфремова та його колег з'явилася «Положення про Головне правління державного страхування», затверджене НКФіном 27 листопада 1922 р., яке визначило права та функції центрального органу державного страхування [11], відтак і самого голови Держстраху.

Ініціативність Д. Єфремова не збігалася з реаліями соціально-економічного розвитку країни, але проглядалося бажання запобігти лихові, втратам. «Страховик-комуніст», як його назвав С.М. Розеноєр, шукав універсальну форму страхування селянських господарств, не обмежуючись лише посівами, а прагнув досягти страхування від неврожаю. Він мало писав, переймаючись конкретними питаннями страхових операцій, особливо тарифами, які виявилися достатньо високими для початку цієї справи: 3% страхування від вогню, а страхування транспортних засобів у 10 раз перевищувало тарифи попередніх років.

Протягом 1922–1925 рр. Д. Єфремов опублікував в пресі близько десятка статей, у яких висвітлив не лише власну позицію щодо принципів радянського страхування, а також виклав історію його становлення. Вона постає в статтях «Три роки держстрахування» [12], «11 листопада 1924 року» [13], «Червоний страховик» [14]. Він приділяв велику увагу пропаганді страхової справи, дозволив друк агітаційної брошури «Бєсїда страхагента з селянином» мільйонним накладом, а також страхового календаря «Допомога», особисто їх редагував. За його клопотання газети «Бєднота», «Крєстьянская газета» друкували сторінки, які стосувалися саме державного страхування.

Монопартійна система функціонування радянських органів влади та унітарний принцип держави унеможливили будь-який «номенклатурний сепаратизм» республік, посилювали централізм. Голова правління Держстраху СРСР виконував усі пункти «Положення» від 27 листопада 1922 р. та принципи державної страхової монополії. «Чи мати для здійснення державного страхування на території Союзу єдине відомство у тій формі, як вибудований і діє Держстрах або, відмовитись від «централізованого» єдиного відомства, – писав він в одній із статей, – створити п'ять (після національного розмежування в радянській Середній Азії – навіть сім) повністю самостійних або бодай до певної міри залежних, але організаційно окремих Держстрахів – по одному в кожній союзній республіці та один всесоюзний. Останнє пропонувалося урядом однієї союзної республіки» [15]. Цим урядом був Раднарком УСРР, судячи з листа голови Укрдержстраху П.К. Солодуба. 23 травня 1924 р. Петро Кирилович писав голові уряду України В.Я. Чубарю: «На превеликий жаль вся підготовочка праця про вияснення взаємовідносин з Держстрахом в Москві, а також про виявлення Укрдержстрахом в автономну господарчу одиницю знов здибалася на своєму шляху багато перешкод. Не дивлячись на те, що Держстрах в особі тов. Єфремова обіцяв цілу низку надати прав операційної самостійності Укрдержстраху, зараз Держстрах попав в становище цілком централізованої установи» [16]. Централізація страхової справи в межах СРСР ущемлювала повноваження республік, їх конституційні права, враховуючи завершення у деяких з них процесу кодифікації законів, зокрема Громадянського кодексу в УСРР. Попри юридичні тонкощі, які викликали певні колізії, союзні тарифи і правила державного страху-

вання не враховували специфіки соціально-економічного розвитку республік, особливо в сільських районах. Майнові питання вирішували місцеві суди, а оцінку майна встановлювала Москва, забираючи значну частину страхового збору, зобов'язавши Укрдержстрах перераховувати кошти.

Суперечки існували, які українська сторона намагалася вирішити з Держстрахом шляхом розмежування регулятивних повноважень. «Справа в тім, – писав 27 травня Солодуб до Чубаря, – що працювати в умовах взаємовідносин з Головним Правлінням абсолютно неможливо. Від тов. Єфремова одержано повідомлення, що проект організаційного декрету в нашій редакції (Українській) законодавчою Комісією одкинено» [17]. Він підкреслював «централістський напрямок московський настроїв», ігнорування пропозицій Укрдержстраху та домовленостей, які «вкупі з тов. Єфремовим були вироблені». Циркуляри, накази, розпорядження Держстраху СРСР постійно надходили до Харкова, відтак Укрдержстрах виявився ніби посередником між Головним правлінням та губконторами, що викликало обурення П.К. Солодуба.

Ідея створення відомчого Держстраху при відповідних наркоматах та один міжвідомчий – при Наркомфінансів, яка побутувала тоді у владних коридорах та пресі, не знаходила підтримки з боку голови правління Д. Єфремова. Він вважав, що така позиція перетворює «загальносоюзний Держстрах» у «перестраховочний орган для республіканських, або відомчих Держстрахів». Позиція Єфремова була однозначною та категоричною, яку він виклав на сторінках фахового видання. «Основний аргумент, використаний за самостійності республіканських держстрахів, – зазначав він у 1924 р., – необхідність тісніше ув'язувати страхову політику, особливо в галузі сільського страхування, з національно-побутовими умовами окремих союзних республік. В аргументації за відомчі Держстрахи висувались – здешевлення страхування і використання страхових капіталів для відомчих інтересів. Наша аргументація за збереження централізації усієї справи в єдиному загальносоюзному відомстві полягала в наступному: чим дрібніше буде організовано радянське страхування, тим більшою мірою воно залежатиме від іноземного страхового капіталу, а загальносоюзний «перестраховочний» Держстрах буде грати роль посередника для перестраховування за кордоном – навпаки, чим об'єднанішим і потужнішим у фінансовому відношенні буде радянська організація, тим менше потреби в перестраховуванні за кордоном» [18]. Зовнішньо-політичний фактор, особливо протягом 1922–1924 рр., до якого апелював Єфремов, виконував ідеологічну функцію, позаяк західні країни не виявляли тоді особливої активності до економічно-фінансового співробітництва з СРСР, навіть в галузі страхування, бо для них актуальним було питання повернення боргів царської Росії.

Єдиний Держстрах, на переконання Єфремова, не означав «бюрократичної централізації», томк що «...ми пропонуємо єдність каси, єдність системи тарифів і правил, єдність страхової політики, але децентралізацію управління і розміщення оборотних засобів в інтересах окремих союзних республік, ми пропонуємо забезпечити вирішальний впливу рядів союзних республік на страхову політику взагалі – через Страхову Раду – і на політику сільського страхування зокрема – через особу міжсоюзну конференцію з сільського страхування» [19]. Висловлювання Єфремова вирізнялися лаконічністю та конструктивізмом фрази, над якими він міг довго працювати, редагуючи багато раз текст, очевидно позначилася колишня революційна діяльність в типографії. Він дипломатично вів перемовини, обіцяв республіканським Держстрахам оперативну самостійність, але був непорушним щодо принципу гласкызму та централізму.

Принциповість, організаційні здібності, фантасичну працьовитість та безмежну відданість справі підкреслювали партійні та радянські високо посадовці, які знали його. Так, заступник наркома фінансів СРСР М.П. Брюханов виділив у Єфремова важливу рису характеру: «непохитну волю для досягнення раз поставленої мети», а заступник голови РПО А.М. Лежава говорив таке про нього: «Мені доводилося бачити його в тих складних умовах, але я ніколи не помічав за ним ні каплі розгубленості чи відчаю» [20]. Нарком охорони здоров'я М. Семашко також дивувався енергії, з якою Єфремов захищав справу страхування, ніби «народився страховиком» [21], хоча дехто з них не вірив у перспективу розвитку радянської страхової системи.

Підсумком активної організаційної діяльності Д. Єфремова стало скликання першого Всесоюзного з'їзду страхових працівників, що відбувся 17–25 березня 1925 р. у Москві [22]. До президії з'їзду обрали А.М. Лежаву, наркома фінансів СРСР Г.Я. Сокольнікова, М.П. Брюханова, наркома фінансів РСФФР М.О. Мілютіна, голів держстрахів Білорусії, Закавказзя, України та Росії. Вони виголошували привітання від урядових установ. На з'їзді виступив голова ЦВК СРСР М.І. Калінін, а поряд з ним сів Д.І. Єфремов. Від Укрдержстраху прибув його новий голова М.В. Левицький.

Голова Держстраху виголосив привітання та подяку уральським робітникам за вручення Червоного прапора, дві доповіді, заключну промову, а також брав активну участь в дискусіях. Його базовою доповіддю була стаття «Три роки роботи Держстраху», яку він ретельно доопрацював та виклав основні положення перед делегатами з'їзду. Д. Єфремов гостро критикував білоемігрантську пресу за її нападки проти радянської влади та діяльності системи страхування. Доповідь тривала три години, а згодом обговорення, під час якого було задано 50 запитань. Його промова стала певним підсумком досягнення конкретної мети, яку Д. Єфремов поставив перед собою та членами правління: довести можливість реалізації принципу державної монополії страхування; усунути дореволюційні форми страхування та створити нову систему – радянську; адаптувати нові методи роботи в умовах непу. Він говорив про факти, а за теоретико-правові аспекти становлення державної монополії страхування дякував професорові О.С. Рибнікову. Так, з гордістю говорив про те, що у 1922 р., не жахаючись економічної руйни, запровадили обов'язкове страхування сільських будівель у 50 губерніях, посівних культур у 13, а ще в 14 обов'язкове страхування худоби. «На четвертому році роботи, – наголошував Домінік Іванович, – ми впровадили до сільських обов'язкових тарифів принцип класових пільг або, як висловлюються інспектори, соціальний принцип зкидок для маломісних і повне звільнення бідняцьких господарств» [23]. Основним джерелом надходжень були збори від страхування населенням майна від вогню, завдяки яким утримувався центральний апарат, забираючи 33% загального доходу

Держстраху. Там працювало 400 співробітників, а за 2,5 роки було відправлено 705 різних циркулярів» [24]. Ставлячись з іронією до «...кабінетних людей, які лише і знають, що клепати циркуляри», Д. Єфремов доводив їх необхідність в умовах становлення єдиної централізованої системи державного страхування. Він закликав низовий апарат, особливо страхових агентів, дотримуватись законності та високих моральних цінностей. Відомча боротьба за принципи і форми страхової роботи, на переконання Д.Єфремова, завершилася 11 листопада 1924 р., тобто з виданням постанови РНК СРСР «Про державне страхування в сільських місцевостях» [25]. Голова Укрдержстраху М.В. Левицький запропонував створити при республіканських страхових органах Бюро з 3-х осіб для координації роботи, а також Центральне бюро при Держстрахові СРСР, однак його пропозиція була відхилена.

Друга доповідь Є. Єфремова, яка виголошувалася з організаційних та загальних проблем державного страхування, стосувалася участі селянства в страхуванні. Він не планував виголошувати вичерпної доповіді, а лише виклав декілька принципових думок. «Саме виникнення питання про залучення селянства до страхової справи та про пристосування справи страхування до селянського господарства, – зазначив доповідач, – могло мати місце лише у нас в радянській державі, бо ми маємо державу незвичайного типу» [26]. Залучення селян до страхової справи, на думку Д. Єфремова, мало політичну і страхову складову. На обговорення делегатів з'їзду було запропоновано структуру для активізації роботи з сільським населенням. До них належали сільські уповноважені, яких обирали із селян для контролю за страховими операціями: оцінка майна, нагляд за роботою агентів. Пропонувалося організувати волосні наради, до складу яких мали входити представники радянських органів влади (від сільради), кооперативних товариств, спеціалісти, а «...в УСРР – ще і представник від комітетів незаможних селян» [27]. Вони обговорювали питання страхових норм, розподілу пільг між населенням. Губернські наради формувалися за іншою формулою представництва: управляючий конторою держстраху, робітник планової комісії, фінвідділу, земельного управління, виконкому, селянського комітету взаємодопомоги. Скликав нараду управляючий губстраху. Учасники нарад мали розробляти та вносити проекти до страхової ради і Наркомфінів союзних республік.

Пропозиції, висловлені Д. Єфремовим стосовно організації страхової справи в сільських районах, були реалізовані після його несподіваної смерті влітку 1925 р. Він не дожив також до затвердження ЦВК та РНК СРСР «Положення про державне страхування СРСР» 18 вересня 1925 р. [28], яке було його дітищем, взірцем уніфікації і централізації системи страхування. 10 вересня 1926 р., тобто більше року по смерті Д.І. Єфремова РНК РСФФР прийняв постанову «Про залучення місцевого населення до страхової справи» [29], яка скасовувала постанову від 11 листопада. Ідеї і принципи організації страхуванні в сільських районах, якими переймався Домінік Іванович, фактично були реалізовані. Загальні збори села вибирали страхових уповноважених, які разом з страховими агентами займалися реєстрацією, оцінкою майна та ліквідацією страхових випадків, а також брали участь разом із сільськими радами в розподілові пільг при окладному страхуванні селянських дворів. При волосних виконкомах створювалися секції по страховим питанням, а при повітових губернських наради.

Діяльність Д.І. Єфремова на посаді голови правління Держстраху регламентувалася «Положенням ГПДС» від 27 листопада 1922 р., статусом державного службовця Наркомфіну СРСР, тобто об'єднаного (союзного) наркомату, що і сприяло його номенклатурному тискові на «сепаратистські тенденції» Укрдержстраху, співробітники якого на чолі із П.К. Солодубом домагалися господарсько-фінансової та організаційної автономії. Необхідно зазначити, що завдяки активності, відповідальності та наполегливості першого голови Держстраху СРСР була сформована значною мірою радянська система державного страхування. Саме він разом з професійними страховиками відбудував організаційну структуру, обстоював державну монополію страхування, розширили види сільського страхування, розробили норми, тарифи, правила, інструкції, принципи, які згодом змінювалися, доповнювалися, але залишалася концепція, закладена протягом першої половини 20-х років.

Партійний висуванець очолив складну галузь соціально-економічного життя суспільства, яка торкалася багатомільйонного селянства, різних груп міського населення, їх повсякденних майнових справ, тому були недоліки, але і досягнення. Д.І. Єфремову, незважаючи на труднощі, вдалося вибудувати систему державного страхування, відтак його можна вважати одним із її творців.

Джерела та література

1. Розеноер С.М. Д.И. Ефремов и советское страхование. – М., 1925. – С. 34.
2. Там само. – С. 6.
3. Там само. – С. 18.
4. Перечень циркуляров Госстраха за сентябрь месяц 1922 г. // Вестник государственного страхования. – 1922. – №7. – С. 38–40.
5. Розеноер С.М. Знач. праця. – С. 20.
6. ЦДАВО України. – Ф. 400. – Оп. 1. – Спр. 15. – Арк. 38.
7. Там само. – Спр. 498. – Арк. 26.
8. Розеноер С.М. Знач. праця. – С. 23.
9. Ефремов Д.И. Первые шаги государственного страхования // Вестник государственного страхования. – 1922. – №2. – С. 3–4.
10. Розеноер С.М. Знач. праця. – С. 23.
11. Положение о Главном Правлении государственного страхования // Вестник государственного страхования. – 1922. – №11-12. – С. 26–28.

12. Ефремов Д.И. Три года госстрахования // Вестник государственного страхования. – 1924. – №19. – С. 9–12.
13. Ефремов Д. 11 ноября 1924 года // Вестник государственного страхования. – 1924. – №23. – С. 10–12.
14. Ефремов Д. Красный страховик // Вестник государственного страхования. – 1925. – №1. – С. 7–9.
15. Ефремов Д. 11 ноября 1924 года... – С. 10.
16. ЦДАВО України. – Ф. 400. – Оп. 1. – Спр. 513. – Арк. 13.
17. Там само. – Арк. 16.
18. Ефремов Д. 11 ноября 1924 года... – С. 11.
19. Там само.
20. Розеноер С.М. Знач. праця. – С. 10.
21. Там само.
22. Труды Первого Всесоюзного съезда страховых работников, 17–25 марта 1925. – М.: Издание Главного Правления Государственного Страхования СССР, 1925. – XLVIII,, 194 с.
23. Там само. – С. 29.
24. Там само. – С. 37.
25. Собрание законов Союза ССР. – 1924. – №26. – Ст. 225.
26. Труды Первого Всесоюзного съезда... – С. 49.
27. Там само. – С. 50.
28. СЗ ССР. – 1925. – №73. – Ст. 537.
29. СЗ РСФРР. – 1925. – 1926. – №6. – Ст. 41.

Мандрик М.В.

УДК 94 (477)

ЖІНОЧІ ОБЛИЧЧЯ УКРАЇНСЬКОГО ПІДПІЛЛЯ - ГЕНДЕРНИЙ ПРИНЦИП ЧИ „ЧОЛОВІЧА” ІСТОРІЯ БОРОТЬБИ (історіографічне осмислення)

Гендерні студії як міждисциплінарне явище, феномен в українській науці з'явилися не так давно. Їхню основу закладено ще в 1958 р. завдяки психоаналітику з Каліфорнійського університету Роберту Столлеру, який вклав у поняття „гендер” соціальні прояви приналежності до статі. У 1963 р. на своєму виступі у Стокгольмі він вводить дефініцію „гендерне самоусвідомлення” – його концепція будувалася на чіткому розмежуванні біологічного та культурного (вивченням статі займаються анатомія та фізіологія, а гендер є предметом досліджень психології, історії, соціології). Згодом, у 1969 р. дослідниця з Корнельського університету Шейла Тобіас запропонувала уточнення – female studies – знання про жіночу проблематику. Метою було повернення несправедливо забутих імен жінок – музикантів, політиків, письменників, живописців, популяризація (наче відновлення пазлів, яких не вистачало в історії, ними мали стати жіночі постаті, їхні науки відкриття, винаходи, літературні, мистецькі твори. Протягом 1970-х років чітко окреслилося те, що вкладається й досі в поняття „гендер” – у 1975 р. ООН оголосила Всесвітній рік жінки і цього ж року Нін Коч вводить термін „фемінологія” – міждисциплінарну галузь знань, що вивчає проблеми, пов'язані зі становищем жінки в суспільстві, еволюцією її статусу та функціональних ролей. Деякі важливі риси відрізняють її від інших наук: 1) зорієнтованість на критику наук, які раніше не „бачили” жінку, 2) спрямованість на критику суспільства і тому пов'язаність з жіночим рухом; 3) розвиток на перетині наукових дисциплін у формі міждисциплінарної дослідницької практики. Головне, йдеться про відтворення особливого, властивого лише жінці стилю мислення, бачення світу, подій і себе.

Започаткування гендерних студій в Україні відбулося під впливом бурхливих обговорень жіночої тематики на заході. Однак, якщо соціологами та психологами сформовано цілі напрямки, центри, серії семінарів, симпозіумів, навчальних тренінгів та лекційних курсів з жіночої проблематики, то історичні науки досить обережно сприймають її й досі. У 1992 р. засновано Харківський Центр гендерних досліджень, в якому об'єднано зусилля дослідників жіночої проблематики в Україні, започатковано періодичне видання, де публікуються праці вчених з країн Європи та Америки, Росії, України та книжкову серію. Серед провідних науковців цього напрямку слід згадати представників так званої „фороської школи” Н. Пушкарьову, І. Жеребкіну, Т. Чернецьку, І. Солдатенко та ін. Однак ці праці меншою мірою стосуються історії та історіографії жіночої проблематики в Україні. У першу чергу йдеться про сформовані радянською системою стереотипи щодо акценту на так званих „жіночих” ролях, функціях та тенденцію „вилучення” жіночих постатей, їхнього внеску – культурного, політичного, соціального та іншого в становлення України, штучного вихолощення минулого шляхом зведення його до хронологічного викладу повстань, громадянських війн, де домінуючу роль відігравали чоловіки.

Питання історіографічного осмислення співвідношення двох здавалося б несумісних понять „жінка-війна” і, зокрема національно-визвольна боротьба ОУН та УПА не знайшли адекватного висвітлення в сучасній українській історичній думці. Адже, як стверджує Б. Еренрайх, війна не є чимось однозначним, неправильно історики пов'язують її з наявністю своєрідного гена войовничості. Абсурдність цього твердження американська дослідниця підтверджує тим, що змусити людину, тим більше жінку воювати досить складно – історія людства свідчить про пошуки різних способів її уникнути, аніж розпочати [14, с. 64-65]. Згадуючи вислів голландського соціолога Х. Хоувенінга „однією з причин війни – це сама війна”, погодимося, що пережиті політичні і національні поразки українського народу змусили жіноцтво активно влитися в на-